

для окремої людини, так і для різних об'єднань, громад аж до народу й цілої спільноти включно.

Проте, як пише О. Васильченко, «реалізація інтегрованої ідентичності неможлива без задоволення потреби в етнічності». Психолог підкреслює, що «незадоволення потреби в етнічності (а вона складається з трьох компонентів: потреби в етнічній приналежності, потреби в позитивній етнічній ідентичності, потреби в етнічній безпеці) перетворюється в глибинну причину ситуацій міжетнічної напруженості, агресивності й насильства» (1).

У період бурхливого розвитку, коли глобалізаційні чинники стають надзвичайно потужними, в суспільстві відбувається руйнування старих цінностей і стрімке формування нових. У зв'язку з цим необхідно досліджувати, наскільки ціннісні параметри суспільства збігаються або не збігаються з базовими настановами традиційної культури, з тим, що можна назвати культурними константами того чи іншого народу. Ідентичність дуже часто ґрунтується на переживаннях самототожності індивіда з позицій обраної ним ціннісної системи світоглядного характеру. Оскільки людина прагне комфортного існування в цьому просторі, а також, щоб її ідентичність максимально відповідала нормам та цінностям соціуму, вона постійно перебуває у пошуку гармонії між власною системою цінностей і цінностями навколишнього соціокультурного середовища. У першу чергу це стосується молоді.

Традиційна культура тривалий час забезпечувала передачу і відтворення ціннісно-нормативних надбань від покоління до покоління. У будь-якому моноетнічному середовищі процеси засвоєння взірців, а також ідентифікація відбувалися спонтанно. Натомість глобалізація дає можливість (до певної міри навіть змушує) будь-яку людину ідентифікувати себе з тими взірцями та цінностями, які поширюються серед представників найближчого середовища, у якому вона живе. Тепер молодь опиняється перед вибором: або продовжувати відтворювати ціннісно-нормативні взірці попередніх поколінь, або модифікувати їх до нових викликів історії, або ж обрати альтернативний шлях – засвоювати чужі соціальні «маски», «ролі», які їй пропонує чи нав'язує культурно-інформаційний простір.

Етнопсихологічні особливості української спільноти, її напівколоніальне минуле не сприяють формуванню цілісного соціокультурного простору. Звідси створення цілої гами регіональних ціннісно-нормативних взірців, які часто суперечать один одному, наприклад, стереотипна ідентифікація з «донецькими» чи галичанами. Звісно, що подібні явища розвивають єдину національно-державну ідентичність, а титульність української нації взагалі опиняється під загро-

КАРП'ЮК Л.
ЗНАЙКО Р.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОІДЕНТИФІКАЦІЇ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

На думку більшості сучасних психологів, філософів, соціологів та етнологів, у нинішньому світі проблема ідентичності посідає за своєю важливістю одне з перших місць, при чому як

зою. Таким чином, психокультурно Україна є до- сить мозаїчною структурою. Природно, постає питання, в чому полягає причина того, що в су- часній Україні етнокультурна ідентичність має цілу гаму відтінків залежно від регіону прожи- вання. Головним підґрунтям такого становища є, на наш погляд, не трагічні події багатовікової історії самі по собі, а ті риси колективної психіки, які сформувалися ще в додержавну епоху та на зорі державотворення і які протягом тривалого історичного часу утруднюють побудову міцної унітарної держави та не сприяють витворенню спільної макроідентичності. Ми припускаємо, що з цим пов'язаний і неадекватний національ- но-історичним завданням спосіб функціонуван- ня й характер української еліти, самі механізми елітоутворення, психологічної та соціально-політичної легітимації у суспільстві.

У зв'язку з цим актуальною є проблема порів- няння етнокультурних ідентичностей різних ре- гіонів України, а також віднаходження спільної основи, у межах якої можливе духовне зближен- ня та політична інтеграція всього народу. Важли- вим, на наш погляд, є й таке питання: якою мірою ідентифікує себе сучасна молодь з українцями і на яких рівнях психіки це відбувається.

Головними атрибутами етнічної ідентичнос- ті є: *групова самоназва, спільна історична пам'ять, відчуття батьківщини, один або де- кілька основних компонентів спільної культу- ри, спогади про предків та чуття солідарнос- ті у значної частини спільноти.*

З етнопсихологічного погляду, до основних компонентів етнічної ідентичності, окрім мови, належать традиції та етностереотипи, в тому числі сприйняття-несприйняття тих етносів, з якими відбувалося найбільше контактів (соці- альна дистанція, толерантність до мови, культу- ри тощо).

Для більш повного відображення особливос- тей етноідентичності у молодіжному середо- вищі скористаємося результатами опитування, проведеного в різних регіонах України співробіт- никами ІМФЕ НАНУ, а також даними досліджень, здійснених іншими науковими установами.

Зі всього масиву даних виберемо лише необ- хідні для аналізу нашої проблеми. Перш за все, аналізуючи етноідентичність, визначимося з мовним та релігійним факторами, а також став- ленням до інших етносів, тобто із різноманітні- стю гетеростереотипів, відтак, що не менш важ- ливо, докладно проаналізуємо ставлення молоді до традицій.

У травні 2006 року співробітники Інституту соціальної та політичної психології АПН України провели всеукраїнське опитування серед студен- тів з метою визначення найбільш сприятливих та несприятливих факторів поширення української мови. Кожному з опитуваних пропонувалося пі-

дібрати синонімічний ряд із прикметників, який би відповідав «усьому українському».

Як вказує психолог В. Васютинський – керів- ник дослідження, вдалося визначити основні тенденції ставлення молодіжного середовища України до «всього українського» і, відповідно, «всього російського». В. Васютинський засто- сував нескладний прийом: студенти оцінювали кілька десятків прикметників за названим вище критерієм. Виявилось, що в уявленнях молоді «найбільш українське» – це образ старшого за віком, більше жіночий, на жаль, менш освічений та переважно сільський, у той час, як «усе росій- ське» відповідає молодому вікові, сприймається як більш чоловіче, освічене та переважно міське. Узагальнення цих рис показало, що «все україн- ське» найвиразніше втілюється в образі сільської малописьменної бабусі, натомість російське – в образі міського юнака-інтелектуала. В. Васи- тинський робить і більш глибокий висновок: про тенденцію деінтелектуалізації всього укра- їнського і, навпаки, деукраїнізацію всього інте- лектуального. А це, мусимо визнати, тривожний сигнал, оскільки глобалістично налаштована мо- лодь великих міст і містечок що далі, то більше змушена буде засвоювати сучасні технології, су- часний спосіб життя, досягнення світової думки та культурні взірці переважно в неукраїнській, ненаціональній формі. Таким чином, в умовах вибору одним із головних факторів для молоді є несвідоме сприйняття всього «українського» та порівняння його з найбільш привабливими взі- рцями інших культур, зокрема у сфері мови.

У травні 2006 року співробітниками Інституту соціальної та політичної психології АПН України вивчалось ставлення населення до релігії та до поширення «нетрадиційних вірувань». Дослід- ження відобразило такі особливості масової сві- домості, або, іншими словами, етнопсихіки на- ших співгромадян, в тому числі молоді. По-пер- ше, 50 % населення вважають себе релігійними. Ми звернулися до даних цього опитування неви- падково: адже подібні запитання були запропо- новані й нашим респондентам. Але наша вибір- ка стосувалася лише осіб, що проживали у Цен- трі та на Заході України, в той час як соціальними психологами проводилося масове всеукраїнське опитування.

Як і слід було очікувати, більша релігійність властива особам літнього віку, переважно жін- кам. Менш релігійними виявилися росіяни, а та- кож жителі південних та східних регіонів і м. Ки- ева. Натомість не існує великої різниці щодо ре- лігійності між жителями Центру та Заходу Украї- ни, і це ще раз підтвердило дослідження цих ре- гіонів співробітниками ІМФЕ.

Найбільше опитаних визнали себе православ- ними без віднесення до певної конфесії. Близько п'ятої частини респондентів назвалися просто

«віруючими» без зазначення конкретної церкви, до якої вони належать, а для більшості вірян конфесійне самовизначення не є принциповим (3). Це, в першу чергу, стосується молоді.

Щодо конфесійної різноманітності, то представники Київського та Московського патріархату займають чільне місце серед інших релігійних конфесій. Природно постає запитання: а чи можна вважати конфесійну приналежність показником етноїдентифікації?

На наш погляд, ні. Адже якщо звернутися до нашого опитування, то одразу можна зіставити між собою таке: ті респонденти, які зробили вибір на користь Московського патріархату, все ж таки, як правило, вважають себе етнічними українцями. Єдине, що можна стверджувати про релігійний фактор як показник етноїдентифікації, так це інтегральна схильність наших співвітчизників до релігії.

У 2005 році групою дослідників ІМФЕ НАНУ, (в тому числі Карп'юк Л. було здійснено опитування населення в Центрі та на Заході України. Кількість представників молодого покоління (віком до 29 років) становила 668 осіб, у тому числі 532 старшокласники та 136 студентів. Запитання були розподілені на три смислові блоки.

1) Ставлення до традицій: 1) Чи відзначають у Вашій родині традиційні народні свята? 2) Чи подобається Вам їх відзначати? 3) Чи використовуєте Ви народний стиль одягу, народні мотиви для прикрашання житла? 4) З яких джерел ви дізнаєтеся про звичаї та народні свята? 5) Які українські пісні Ви знаєте? 6) Чи любите Ви їх співати?

2) Ставлення до мови: 7) Якою мовою ви спілкуєтесь вдома, на роботі, із друзями? 8) Якою мовою переважно читаєте художню літературу? 9) Яку мову оберете для навчання ваших дітей? 10) Якою повинна бути мова теле- та радіоэфіру? 11) Як ставитесь до тих представників неросійського населення, які поступово починають спілкуватися російською мовою? 12) Хто, на ваш погляд, є визначним діячем, героєм України?

Гетеростереотипи: 13) Представників яких національностей Ви могли б бачити в якості родичів, сусідів, співробітників і т. д. 14) Визначте соціальну й культурну дистанцію стосовно росіян, білорусів, американців, німців, поляків, шведів, грузин, кримських татар і циган.

Цікаво, що вибір припав саме на етноси т. зв. західного (євроамериканського), а не східного чи візантійсько-слов'янського культурного вектора.

Звернемося до результатів цього опитування. Аналіз більшості відповідей дав змогу схематично окреслити «етнопсихологічний профіль» етноїдентифікацій у молодіжному середовищі і зрозуміти ставлення молоді до мови спілкування, традицій, народних пісень на Заході та в центрі України. Порівняння відповідей різних віко-

вих категорій допомогло усвідомити, які ознаки етноїдентифікації поступово втрачаються молодим поколінням.

Центр України був представлений Вінницькою, Черкаською, Київською, Житомирською та Хмельницькою областями, Захід – Волинською, Рівненською, Львівською та Івано-Франківською. Іноді до уваги бралися культурні відмінності між двома частинами Західної України, а саме: власне Заходу (Рівненська, Волинська області) та Галичини (Львівська, Івано-Франківська обл.). До завдань дослідження входило також відобразити загальну картину узвичаєності народних традицій, мови, релігії і т. д. у молодіжному середовищі. Водночас опитування дало змогу детально простежити прояви етнічної ідентифікації окремих груп молоді, як би вони не виявлялися: у свідомій чи неусвідомлюваній формі. Дослідження показало, що нерідко людина, свідомо заперечуючи свою етнічну ідентичність, на практиці залишається носієм традицій, звичаїв, інших виявів етнічної культури. Тому в контексті нашого опитування необхідно було осмислити не лише відповіді на прямі запитання, але і їхнє приховане, глибинне значення.

Гіпотетично припускалося, що Центральний регіон України зазнав суттєвішої деформації в мовному аспекті та в питанні звичаїв, мови і т. д., аніж Захід України. Проте це припущення, як показав детальний аналіз, підтвердилося лише частково.

Перш за все, завдяки опитуванню вдалося звернути увагу на важливу деталь, а саме – і в Центрі України, і на Заході народні свята залишаються узвичаєними, органічно вплетеними в повсякденне життя. Зокрема, молодь у центральній частині України більшість народних свят відзначає з такою ж частотою, як і на Заході чи в Галичині (зазначимо, що молодь міста Києва у цій вибірці не була представлена).

Результати опитування відобразили очікувану тенденцію, яку легко було спрогнозувати. Свята, пов'язані зі здобуттям державної незалежності, відзначають у Західному регіоні у півтора рази частіше, аніж у центрі (див. рис. 2). Досьогодні 8-е Березня залишається одним із найбільш популярних свят у цих двох регіонах. Звичайно, така загострена увага до дня, запозиченого ще від радянських часів, не означає ностальгію за радянським минулим чи за іменем Клари Цеткін, а засвідчує несвідому увагу, шанобливість до жінки-матері. Можливо, це є ознакою глибинно-психологічного узалежнення від материнського типу (2), описаного в психологічній літературі. Але для більш коректних висновків необхідно здійснити ще цілий ряд досліджень, соціально-психологічного спрямування.

Майже всі жителі Центру і Заходу відзначають дні народження, водночас день ангела в основно-

му імponує представникам Західного регіону. Мають звичай дотримуватися професійних свят і в центральних, і в західних областях України. Це свідчить про те, що значна частина українців досить чітко ототожнює себе з тією чи іншою професійною спільнотою.

Після аналізу тих відповідей, які були отримані на запитання: «Чи відмічають у Вашій родині професійні свята?», – виявилось, що спостерігається чітка тенденція: у тих сім'ях, де народні традиції передаються по батьківській лінії, зазвичай відмічають також і професійні свята. Таким чином, підкреслюється роль чоловіка-професіонала, а також батька, який формує світогляд дитини. Отже, професійна ідентичність водночас корелює із домінуванням чоловічого начала у родині.

Ще один важливий блок запитань стосувався релігійного чинника етноідентичності.

При аналізі відповідей на запитання: «Як часто Ви ходите до храму?», – спостерігаються значні відмінності між Центром і Заходом України: на Заході церкву щонеділі відвідує значно більше молоді, ніж у Центрі.

Варіанти відповіді на запитання: «Чому Ви ходите до храму?», – частково відобразили регіональну специфіку того ставлення до віри (на рівні звичаїв, культурних архетипів), яке переважає серед українців. Сумнівається у глибині своїх переконань майже половина опитаних у центральному регіоні. Проте більшість опитаних на Заході вважають, що ходять до церкви за релігійними переконаннями. Як показали відповіді на запитання про безпосередню участь у церковних обрядах, цей відсоток значно вищий у Західному регіоні, ніж у Центрі. Центральний регіон у відсотковому відношенні збігається із Заходом щодо тих, хто знає і виконує народні пісні. Таким чином, даний показник етнічної самоідентифікації досить високий в обох регіонах.

Аналізуючи відповіді респондентів, ми виявили ще цілий ряд закономірностей: більшість тих осіб, які усвідомлюють власну релігійність, частіше беруть участь у церковних обрядах, а ті з них, які ходять до храму лише тому, що «так робить більшість», безпосередньої участі у церковних обрядах не беруть.

Якщо звернутися до запитань, які стосуються мовної ситуації, то більшість респондентів засвідчують певні зміни на користь української мови у їхньому регіоні, проте для половини з них вибір мови як засобу спілкування не має особливого значення (як у Центрі, так і на Заході України). Це спростовує усталену думку з приводу того, що населення західноукраїнських земель має упередження проти російської мови. Насправді російською мовою спілкується із друзями п'ята частина опитаних українців у Центрі та майже шоста частина – на Заході.

Виявляється, у більшості наших співгромадян на Заході України не виникає негативного сприйняття російської мови, яка звучить у теле- та радіоефірі. Майже половина опитаних у цьому регіоні відповіла, що в засобах масової інформації, на їхню думку, в основному повинна звучати українська, але зрідка також і російська мова. У центрі подібну думку також поділяє майже половина опитаних.

У транспорті, в повсякденному спілкуванні обох регіонів переважає українська мова, хоча російською у Центрі спілкується на 15 % більше, аніж на Заході.

То яким же є етнопсихологічний профіль нашого молодого співвітчизника? Молоде покоління починає долучатися до народних звичаїв завдяки сприйняттю від мами, бабусі перлин української душі у вигляді казок, пісень, легенд і переказів. Незалежно від того, живе людина в селі, маленькому містечку чи в обласному центрі, вона здебільшого не пориває з традиціями протягом усього свого життя.

Одне із завдань полягало в тому, щоб деталізувати той зміст, яким кожен із нас наповнює поняття «батьківщина». Його результати виявилися такими: 73 % опитаних вважають батьківщиною місце власного народження, а 18 % – місце народження своїх предків; 27 % бачать батьківщиною місце, де вони прожили значну частину свого життя, 29 % – землю, яку вони люблять. Таким чином, традиційність і консерватизм притаманні українцям і в цьому питанні.

Відповіді респондентів Західної України заперечили стереотип, який існував тривалий час, про ксенофобію західного українця. Цей стереотип спростовується тим, що більше третини молодих жителів Західної України вибрали для опису росіян таку рису, як відвертість, хоча близькими (в якості рідних тощо) вони не бажають їх бачити.

В основному кожен із жителів Західного регіону вважає батьківщиною ту місцевість, де він народився. Молоді представники західного регіону відзначають більшість традиційних свят. Із запропонованого переліку свят (звичайно, після дня народження та дня ангела), як правило, вони відзначають День матері та 8-е Березня. На другому місці – свята, пов'язані зі здобуттям державної незалежності.

З другого боку, дехто (а таких аж 13–15 %) до цього часу відчуває ностальгію за радянським минулим, відзначаючи свята нашої недавньої історії.

Проаналізувавши етнопсихологічний матеріал крізь призму глибинної психології, можемо стверджувати, що в основному всі молоді українці зберігають зв'язок з материнським началом, який виявляється у святкуванні 8-о Березня, Дня матері, у передачі народних традицій переважно

